

Identitate și memorie în *Tache de catifea* de Ștefan Agopian

Maria EPATOV

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

mariaepatov@gmail.com

Abstract: *Tache de catifea* (*Velvet Tache*) by Ștefan Agopian is a polyphonic novel in which memory and history are constantly redefined by a polyphony of narrative voices that build a universe in which time and space are rethought. The paper aims to analyze the mechanisms of the construction of the fictional universe, focusing on the polyphony of narrative voices, changing the perspective on history and memory, as well as analyzing the identity marks of Ștefan Agopian's writing.

Keywords: *identity marks, memory, polyphony, narrative voices.*

Autor reprezentativ pentru sfârșitul secolului al XX-lea, Ștefan Agopian este scriitorul optzecist prin excelență. Inclus de Radu G. Țeposu în categoria scriitorilor ce cultivă fantezismul alegoric și livresc, Ștefan Agopian, alături de nume precum Ioan Groșan, Daniel Vișni, Mihai Măniuțiu creează un discurs narativ care pune accent pe retorica povestirii, interesul fiind acordat detaliului, amănuntului semnificativ, imaginii, picturalității. Tehnica utilizată cu precădere este cea a parodiei, dar se decelează și o puternică notă livrescă, aluzii culturale, alegoria și parabola fiind două coordonate fundamentale ale construcției acestui tip de discurs. Explorarea fondului livresc conduce la probleme de intertextualitate, concept tot mai des adus în prim-planul spațiului literar. Procedeele utilizate preponderent sunt rememorarea, alternanța planurilor narative, monologul interior, ancheta, fraza arborescentă, povestirea stufoasă, toate intuind reverberațiile sufletești ale ființei. Proza lui Ștefan Agopian, dincolo de alunecarea în spațiul fanteziei, creează imaginea unei literaturi interesate de susținerea statutului de pură ficțiune, prin evadarea din istorie într-un spațiu poetic, al fabulosului, în care logica evenimentului este doar o convenție, epicul fiind într-o eternă pendulare între real și imaginar, ca formă de eludare a realității.

Lumea prozei lui Ștefan Agopian este un univers în sine. Scrierile sale ilustrează o lume în care oglinda lui Stendhal este privită printr-o serie de alte oglinzi, creând un univers în care Cuvântul, Contemplarea și Așteptarea constituie legi fundamentale. Starea predilectă a personajelor este amânarea, stagnarea într-un spațiu al cuvântului, care nu își mai găsește evenimentul. Totul pare să illustreze gramatica liberală postulată de Ștefan Agopian: logica realității este constrânsă de factorii socio-istorici, pe când logica imaginației nu cunoaște limite, astfel, literatura devine o geneză permanentă, personajul capătă o libertate mai largă decât cea a realității, cartea nu oglindește realitatea, ci este generatoare de noi, posibile realități.

Stilul inconfundabil al lui Ștefan Agopian generează relații diferite cu critica literară. Contestat de Eugen Simion, cel puțin la debutul târziu, sau de Alex. Ștefănescu, Ștefan Agopian este apreciat de nume criticii literare contemporane, precum Nicolae Manolescu, Radu G. Țeposu, Monica Spiridon, Mihaela Ursa, Eugen Negrici, Carmen Mușat. Ceea ce transpare din receptarea critică a textelor lui Ștefan Agopian este plăcerea de a se abandona scrisului, inventând lumi noi, în care poveștile se întretes, istoria se dezvăluie treptat, dislocând rețeta clasică a romanului, prin amestecul de planuri temporale, prin permanenta permutare a identității vocii narative, prin eterna amânare a evenimentialului, în vederea menținerii poeticității relatării. Nu mai contează ce se spune, ci cum se spune.

Care sunt elementele care creează stilul lui Ștefan Agopian? Prin ce se face remarcat scriitorul? Să fie oare caracterul livresc al scrierilor sale, permanentele trimiteri, referințe directe sau voalate, la alte opere? Sau poate polifonia vocilor narative, natura histrionică a naratorului care concepe textul ca un joc, în care totul e posibil, în care timpul și spațiul sunt relative, în care personajele, pe rând, devin naratori? Sau atmosfera orientală, caracterizată de lentoare, de neasumare a evenimentialului, în favoarea contemplării ca formă de cunoaștere a universului?

Primul roman al lui Ștefan Agopian, *Ziua mâniei*, apare în 1979, dar romanul care îl impune pe scriitor pe scena literaturii este *Tache de catifea*, apărut în 1981, urmând *Tobit*, în 1983, *Manualul întâmplărilor*, în 1984, *Sara*, în 1987, *Însemnări din Sodoma*, în 1993, *Fric*, în 2003. Textele lui Ștefan Agopian transformă spațiul narativ într-un câmp deschis, în care pozițiile de narator și personaj sunt interșajabile, iar timpul și spațiul devin flexibile, astfel încât axa temporală devine un periplu între prezent, trecut și viitor, ceea ce generează o fragmentare a narațiunii, reconstruită permanent prin oglinzile cuvântului. Realitatea și ficțiunea se îmbină, resemnatizând ideea de literatură: cartea devine parte a realității, actul scrierii capătă funcție ontologic-întemeietoare.

Romanul *Tache de catifea* se construiește din cioburile sparte ale multiplelor voci narative care construiesc țesătura poveștii unui boier de la începutul secolului al XIX-lea, Tache Vlădescu. Dorința lui Tache de a-și cunoaște și înțelege destinul antrenează cititorul într-o lume în care prezentul, trecutul și viitorul se suprapun, în care perspectiva narativă devine mobilă, cu scopul de a asigura o autenticitate îndelung căutată a evenimentului. Introducerea textului fixează termenii narațiunii: totul nu e decât o convenție, în care rolurile de Autor, Personaj, Narator sunt interșajabile, în care vocea narativă trece de barierele vieții și ale morții, cu scopul de a prezenta, din perspectiva de martor, evenimentele care duc la sfârșitul tragic al lui Tache. Amestec de roman picaresc și roman pseudoistoric, *Tache de catifea* e un joc pe care Ștefan Agopian îl propune cititorului, în care contează mai puțin evenimentul, acțiunea, cât atmosfera, plăcerea de a scrie și, implicit, de a citi și de a fi citit.

Problema memoriei este analizată din perspectivă dublă: pe de o parte, sunt rememorate evenimentele care au dus la nașterea lui Tache, a cărui filiație stă sub semnul iluziei și al întâmplării, pe de altă parte, paginile sunt un exemplu de condensare a evenimentului istoric în memoria afectivă a naratorului și a personajelor. Discursul narativ e încărcat de date istorice, menite a asigura un plus de autenticitate: strămoșul lui Tache este Ștefan Vlădescu, boier din timpul lui Mihail-Radu Vodă. Sunt menționate alte nume istorice: Mihnea-Vodă, Constantin Șerban Basarab Vodă, Gheorghe Rakoczy, Gheorghe Ghica, Grigore Ghica, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu. Scopul este de a da aparența unei scrieri documentate, a cărei (pseudo)menire este de a documenta perioada istorică a începutului secolului al XIX-lea, până după Revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Jocul vocilor narative se circumscrie gramaticii liberale promovate de Ștefan Agopian, în viziunea căruia literatura beneficiază de mai multă libertate decât realitatea. Astfel, istoria și literatura ajung să își construiască obiectul în măsura în care textul prezintă atât conștiința celui care scrie, cât și pe cea a personajelor. Pozițiile de autor, narator și personaj sunt flexibile, tocmai pentru a asigura construcția cât mai veridică a textului: „Și acum un fac decât să stau cu pământul peste mine și, putrezind încet și veșnic, să mă gândesc și să vorbesc și să știu că vorbele și gândurile mele sunt ale altuia, ale celui pe care, cu voia dumneavoastră, îl vom numi Autor” [Agopian, 2008: 477]; „O să râdeți, dar eu sunt de fapt Autorul, eu, Tache Vlădescu, născut în anul 1800 și mort peste patruzeci și opt de ani, ucis imediat după revoluție de Mamona cel Tânăr” [Agopian, 2008: 477]; „Tache de catifea este mort acum, și cuvintele “nu plângeți, că n-au murit, ci doar me” sunt o minciună, dar o minciună pe care a spus-o altul și altădată, eu numai m-am bucurat că ea există și nu trebuie s-o inventez iar și iar.” [Agopian, 2008: 481]; „eu, ambiționând chiar aceasta, am devenit Autor. M-a numit așa, cu acest nume batjocoritor, știind mai bine decât mine că eforturile de a aduna câteva fapte la un loc, ambiția aceasta, este fără vreun rost oarecare. Fiindcă nimic nu te îndreptățește să spui despre ceva mai mult decât despre altceva.” [Agopian, 2008: 482]; „Și nu știu cu adevărat nici cine este Personaj și cine este Autor și dacă tot ceea ce urmează este adevărat sau inventat.” [Agopian, 2008: 482] Sinceritatea tonului umanizează relația pe care scriitorul vrea să o stabilească cu cititorul. Scriitorul își recunoaște suficiența și rolul pe care îl are în raport cu scrierea. Textul este cel care imprimă ritmul narativ, cel care hotărăște felul în care vor intra în scenă personajele sau felul în care acestea vor acționa. Textul devine stăpânul, de necontestat, al scrierii. Scriitorul, la fel ca cititorul, este un martor al scrierii sale.

Rolul evenimentului istoric, cel al Revoluției lui Tudor Vladimirescu, este de a asigura fundalul scrierii. Romanul nu își propune să urmărească și să analizeze firele încurcate ale istoriei; romanul nu își propune să prezinte viața unui personaj sau să creeze o monografie/radiografie a începutului de secol al XIX-lea. Romanul nu își propune nimic; el este o odă închinată Așteptării, care devine supra-personaj al textului. Toate personajele așteaptă ceva: Tache așteaptă să survină momentul morții sale, anticipate încă din prima pagină a romanului; Mamona cel Bătrân așteaptă, la rândul său, să fie eliberat de cruda suferință a vieții; boierul Lăpai și Piticul așteaptă să se întâmple ceva. Eterna amânare este caracteristică scrierilor lui Ștefan Agopian. E o voluptate a așteptării, a amânării momentului, a anticipării, ba chiar a rememorării faptelor. Romanul devine, astfel, un omagiu adus Cuvântului, cel care face ca totul să prindă viață, să-și găsească un loc în marea țesătură a existenței sau măcar în capcana ineludabilă a lumii de hârtie. Scenariile asumate de vocile narative, fie ea cea a lui Tache, fie cea a lui Mamona, fie cea a boierului Lăpai, fie a Piticului, se derulează la relanti, într-un spațiu mental în care așteptarea este egalată doar de permanenta amânare, singura plăcere fiind cea a spunerii, a Cuvântului.

Prezentul evenimential este, de cele mai multe ori, întrerupt de aluzii, premoniții, indicii privitoare la destinul ulterior al personajelor, totul conducând la ideea relativității timpului și, implicit, a istoriei. Marcă inconfundabilă a stilului lui Ștefan Agopian, pendularea între contemplație și așteptare creează o atmosferă în care cele două verbe majore sunt *a privi* și *a vorbi*, dincolo de care nimic nu are rost: „Adevărul e că, în zilele acelea, sfârșitul unei toamne, precum și iarna care a urmat anului 1816 nu știam ce vrem stând și așteptând și sporovăind, sau poate că știam, dar ceea ce voiam noi era că asta, statul și așteptatul și vorbitul, e tot ce se poate întâmpla o vreme.” [Agopian, 2008: 642] Motivul luptei este luat în derâdere, deși personajele își asumă o călătorie spre a se alătura unei lupte serioase, cea a revoluției. Piticul este cel care numește „statul și așteptatul din

dimineața aceea drept lupta dintre cafea și somn.” [Agopian, 2008: 669] Aceeași auto-ironie este prezentă și în felul în care naratorul privește unul dintre conflictele secundare ale textului, cel privitor la pretențiile la mâna mamei lui Tache: „ne-ar trebui și un Homer să descrie toate astea, lupta pentru o muiere, numai că din păcate Vaucher nu e un Paris de-adevăratelea, și nici boier Lăpai vreun Menelau.” [Agopian, 2008: 662] Caracterul livresc al textului se desfășoară sub ochii unui cititor atras în mrejele așteptării unui eveniment care, de fapt, nu se va întâmpla niciodată, în ciuda premonițiilor, a aluziilor la viitorul unor personaje sau la alte texte literare.

Prins în jocul oglinzilor postmodernității, romanul *Tache de catifea* reconstruiește din frânturi o lume interioară bogată, dublată de una exterioară supusă frământărilor istorice ale secolului al XIX-lea. Simbolurile oglinzirii nici măcar nu sunt atât de ascunse. Piticul, unul dintre personajele-cheie ale textului, construiește un ocehan, din tuburi și lentile, prin care să poată vedea o altă lume, să poată schimba realitatea: „lăsându-ne să ne uităm prin el ca niște proști, ca și cum printr-un tub de lemn ai putea vedea lumea altfel decât o vezi pur și simplu.” [Agopian, 2008: 663] Eșecul demersului este de așteptat: ocehanul, alcătuit din tuburi, se transformă într-o orgă diavolească, care se abate de la scopul inițial al lucrării Piticului: „Dacă vrei să te uiți undeva cu luneta asta, întâi și întâi trebuie să te hotărăști unde vrei să te uiți, și pe urmă, după ce te-ai hotărât, să întorci luneta în partea ailaltă, și, uitându-te printr-un capăt al ei, dacă ai noroc, poți vedea chiar ce ai avut chef.” [Agopian, 2008: 668] Simbolul ocehanului reflectă raportul dintre realitate și ficțiune, ochenul nefiind altceva decât un intermediar între eveniment și cuvânt, între istorie și memorie. Precum ocehanul, textul devine o punte de legătură între realitate și imaginație, între istoria, trăită sau închipuită, și felul în care aceasta este rememorată.

Călătoria este unul dintre leitmotivurile scrierilor lui Ștefan Agopian. Personajele textelor sale evadează, prin călătorie, dintr-o lume care nu îi acceptă și nu îi vrea. Călătoria devine, astfel, o formă de eludare a destinului, o formă de eliberare, de răzvrătire împotriva sorții, fiind tot o formă de amânare, cel puțin temporară, a îndeplinirii unui destin prestabilit. Este călătoria forma de evadare supremă din rețeaua riguroasă a Istoriei? Și dacă da, care este punctul final al călătoriei? Să fie acesta un alt fel de a pune problema responsabilității istorice, pe care scrierile lui Varujan Vosganian sau ale lui Bedros Horasangian o prezintă mult mai direct, mult mai tranșant? Periplul prin timp și spațiu este o formă de evadare dintr-o istorie nefastă și, de ce nu, o încercare de a rescrie istoria în proprii termeni. Desolemnizarea istoriei, prin motivele revoluției și al luptei, are loc prin recurgerea la un imaginar de sorginte eroi-comică, în care protagoniștii, Tache de catifea, Piticul, boierul Lăpai, se amestecă cu personaje fabuloase, precum Ladorică Săulescu, al cărui chip grotesc îl scoate din sfera umanității și îl aduce mai aproape de demonic: „Avea fața plină de bube, unele pe cale să treacă, altele de-abia înflorind, cele mai rele erau însă gata coapte și se spărseseră, lăsând la iveală un lichid vâscos și rău mirositor.” [Agopian, 2008: 716] Personajele sunt conștiente de statutul lor fragil: „Lăpai se văzu transparent ca o hârtie și mama la fel, ca și cum trupurile lor ar fi fost făcute din hârtie transparentă și opalină și vorbitoare.” [Agopian, 2008: 571], prin urmare călătoria devine un prilej pentru a exersa ceea ce personajele știu cel mai bine să facă: să aștepte. Atmosfera orientală, între cafele și fructe zaharisite (trimiteri la spațiul mental armenesc), îmbie la așteptare, la contemplare, totul într-o lume în care, în manieră aproape sadoveniană, realitatea se îmbină cu cea mai incredibilă ficțiune: „O toamnă blândă și aurie pogorând peste lume m-a învăluit. În cameră era frig și un abur aproape sticlos îmi ieșea din gură, răsuflând și dormind. Trei îngeri nemiloși priveau prin acoperișul morții, ca niște desene într-o biserică părăsită” [Agopian, 2008: 637]. Petrecerea timpului într-o manieră cât mai plăcută devine

dezideratul suprem; vinul devine lichidul bahic care permite transcenderea într-o altă lume, care iese din sfera temporalității: „Și chiar bând și noi, nu ca să-i facem pe poftă, ci fiindcă altceva chiar nu aveam ce face. Adică bând și așteptând să se termine anul de-adevăratelea și de tot.” [Agopian, 2008: 659] Pare că personajele lui Ștefan Agopian au descoperit secretul fericirii: „Zugravitul și Petrecerea au fost singura noastră victorie adevărată și despre care putem vorbi fără să ne rușinăm.” [Agopian, 2008: 687], afirmă boierul Lăpai. Însăși așteptarea morții nu pare să tulbure lumea lui Tache; acesta, împreună cu soția Flora, discută despre felul în care va muri, știindu-și viitor, neopunându-se, ci acceptându-și soarta. Irealul își intră în funcție din nou: în finalul cărții ni se dezvăluie, în chip firesc, caracterul absolut nefiresc al celor două personaje: dincolo de faptul că își cunosc viitorul, cei doi levitează în timpul unui dialog, îndepărtându-se, de fapt, de spațiul lumii reale, intrând, ușor, în irealitate, într-o reverie ludică, în care mirosul de cafea conduce alunecarea din realitate.

Identitatea lui Ștefan Agopian—scriitorul este inconfundabilă în spațiul literar românesc. Adept al unei gramatici liberale, scriitorul eliberează textul prin instaurarea unei anarhii în care vocile narrative se întrepătrund, personajele se transformă, timpul și spațiul devin categorii flexibile, abandonându-se purei plăceri de a scrie pentru a scrie. Contemplarea ia locul evenimentului. Așteptarea înlocuiește acțiunea. Este o lume desubstanțializată, în care imaginarul ia locul realității.

Dincolo de modele sau scheme, proza lui Ștefan Agopian își subliniază substanța originală și prin aceasta își justifică existența, prin multiplele posibilități de exprimare și reinterpretare. Actul de a scrie își permite să sugereze lucrurile așa cum sunt, astfel încât plăcerii de a ști i se adaugă plăcerea de a trece peste interdicții, de a interpreta la infinit semnificațiile codate ale unui text prins în plasele căutării formei perfecte. Textul devine stăpânul scriitorului, imprimând un anumit fel de a vedea scrierea, dar și lumea. Cititorul este prins ușor în mrejele cuvintelor, asumându-și un joc periculos, dar plăcut — cel al căutării semnificațiilor.

BIBLIOGRAFIE

- Agopian, 2008: Ștefan Agopian, *Tache de catifea*, în *Opere I*, Iași, Editura Polirom.
Ivăncescu, 2000: Ruxandra Ivăncescu, *Ștefan Agopian. Monografie*, Brașov, Editura Aula.
Simuț, 1996: Ion Simuț, *Critica de tranziție*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
Țeposu, 1993: Radu G. Țeposu, *Istoria tragică și grotescă a întunecatului deceniu literar nouă*, București, Editura Eminescu.